

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

Кафедра генетики, селекції рослин та біотехнології

Затверджую

Проректор з науково-педагогічної роботи

_____ М.І. Мальований

“ ___ ” _____ 2019 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

“СПЕЦІАЛЬНА ГЕНЕТИКА”

Освітній ступінь: _____ Бакалавр _____

(назва освітнього ступеня)

Галузь знань 20 Аграрні науки та продовольство

Спеціальність: 201 «Агрономія» _____

Факультет агрономії

Умань – 2019 р.

Робоча програма навчальної дисципліни "Спеціальна генетика" для здобувачів вищої освіти спеціальності 201 «Агрономія». Умань: Уманський НУС, 2018. 15 с.

Розробник: Крижанівський В. Г., ст. викладач, канд. с.-г. н.

Крижанівський В.Г.

_____
(підпис)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри генетики, селекції рослин та біотехнології

Протокол від « » _ _ 2019__року №

Завідувач кафедри, професор, доктор с.-г. н.

Л.О. Рябовол

_____
(підпис)

« ____ » _____ 20__ року

Схвалено науково-методичною комісією факультету агрономії

Протокол від « _ » _____ 20__ року № _.

Голова _____

Ю.І. Накльока

(підпис)

« ____ » _____ 20__ року

© У НУС, 2019 рік
© Крижанівський В.Г., 2019 рік

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань <u>20 Аграрні науки і продовольство</u> (шифр і назва)	Нормативна
Модулів – 2	Спеціальність (професійне спрямування): <u>201 Агрономія</u>	Рік підготовки:
Змістових модулів – 3		3-й
Загальна кількість годин – 90		Семестр
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 2		6-й
	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Лекції
		24 год.
		Лабораторні
		20 год.
		Самостійна робота
		46 год.
		Вид контролю – залік

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної роботи становить:

для денної форми навчання – 44 : 46 год.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Загальна генетика є провідною загально біологічною наукою, тоді як спеціальна генетика – практична наука, що вивчає морфологічні і молекулярно-генетичні маркери, які використовуються у селекції і насінництві сільськогосподарських культур.

Інтегральна компетентність – здатність розв’язувати складні фахові задачі та практичні проблеми з спеціальної генетики, що передбачає застосування теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та відповідністю зональних умов.

Спеціальні компетентності:

знання та розуміння основних біологічних і агротехнологічних концепцій, правил і теорій, пов’язаних з вирощуванням сільськогосподарських та інших рослин;

уміння застосовувати знання та розуміння фізіологічних процесів сільськогосподарських рослин для розв’язання виробничих технологічних задач;

здатність розв’язувати широке коло проблем та задач в процесі вирощування сільськогосподарських культур, шляхом розуміння їх біологічних особливостей та використання як теоретичних, так і практичних методів;

навчити студентів характеристиці генетичних маркерів основних польових культур і забезпечити магістрів обсягом знань, для їх розпізнавання.

Програмні результати навчання:

аналізувати безпосередні та прогнозувати віддалені наслідки втручання в генотип рослин при гібридизації, індукуванні мутацій, поліплоїдизації та застосуванні ДНК-технологій;

виконувати біометричний аналіз загальної і специфічної комбінаційної здатності компонентів гетерозисних гібридів, оцінювати внесок окремих елементів взаємодії генотип-середовище в загальний ефект гетерозису; виконувати цитологічні дослідження мітозу, мейозу, гаметогенезу, запліднення, ембріогенезу, аналізувати якість пилку, оцінювати рівні статевої (при схрещуваннях) само- і перехресної несумісності;

підбирати та розробляти схеми селекційно-генетичних досліджень.

3. Програма навчальної дисципліни

Модуль 1 Генетика зернових культур

Змістовий модуль 1. Генетика зернових культур

Тема 1. Задачі спеціальної генетики. Генетика пшениці

Задачі спеціальної генетики. Спеціальна генетика як ланка загальної генетики. Значення спеціальної генетики для стабілізації виробництва сільськогосподарської продукції. Історія, сучасний стан і перспективи подальшого впровадження світових і українських досягнень спеціальної генетики в селекційну практику, насінництво, розсадництво й товарне виробництво.

Генетика пшениці. Геномний склад роду *Triticum* L. Характеристика видів пшениці. Напрями і методи селекції. Віддалена гібридизація. Гени морфологічних і фізіологічних ознак.

Тема 2 . Генетика жита

Видовий склад і каріологія родів *Secale* L. I *Triticale* L. Напрями і методи селекції. Філогенетичні зв'язки. Міжвидові схрещування і 5-мо ферт склад. Генетичний потенціал мінливості. Поліплоїдія. Поліморфізм жита. Список генів. Генетика морфологічних, біологічних і біохімічних ознак. Адаптивність. Гетерозис. Напрями і методи селекції.

Тема 3. Генетика ячменю

Видовий склад і каріологія родів *Hordeum* L. I *Avena* L. Список генів і групи зчеплення у ячменю. Генетичний потенціал мінливості. Генетика морфологічних, біологічних і біохімічних ознак. Успадкування кількісних ознак. Особливості пивоварних, круп'яних і кормових генотипів ячменю.

Тема 4. Генетика кукурудзи

Видовий склад і каріологія роду *Zea mays* L. Філогенетичні зв'язки. Віддалена гібридизація. Поняття еректоїдності листків. Генетичний потенціал мінливості. Список генів. Генетика морфологічних і біохімічних ознак. Генетика систем розмноження. ЦЧС у кукурудзи. Гетерозис. Напрями і методи селекції.

Тема 5. Генетика тритикале

Тритикале (*X Triticosecale* Wittmack) — вперше цілеспрямовано й успішно створений людиною міжвидовий гібрид нової зернової культури. Науковий звіт про отримання гібрида між пшеницею (*Triticum* sp.) і житом (*Secale* sp.) представив ботанік Вільсон у 1875 р. на з'їзді ботаніків в Единбурзі (Шотландія) [34]. Зразки тритикале, що мали селекційну перспективу, вперше створив у 1888 р. німецький селекціонер Римпау. Отже, селекційна історія культури тритикале на сьогодні налічує вже понад 135 років. Площі посівів тритикале у світі перевищують 3 млн га. Левову їх частку займають сорти гексаплоїдного тритикале ($2n = 42 = AABBRR$) або амфіплоїду, що походить

від первинного схрещування тетраплоїдної пшениці (AABB) і диплоїдного жита (RR). Створення гібрида між пшеницею і житом мало за мету комбінування в новій культурі високої зернової продуктивності і хлібопекарської якості пшениці та невибагливості й високої стійкості жита до абіотичних чинників середовища. Однак перші сорти тритикале виявилися занадто далекими від бажаного ідеалу. Рослини були дуже високі, характеризувались поганим вимолотом колоса, низькою фертильністю, мали зморшкувате зерно з низькою натурою, поганою хлібопекарською якістю і підвищеним вмістом антипоживних речовин.

Тема 6. Генетика вівса

Морфологічні ознаки

Фарбування соломини у вівса буває зелене і сизе (при наявності воскового нальоту) у період вегетації, жовте або розовате при дозріванні. Наявність воскового нальоту на стеблі і листі успадковується спільно і контролюється декількома локусами.

Восковий наліт квіткової луски обумовлений одним домінантним геном Lw1. Розоватий колір соломини обумовлений рецесивними алелями гена Sc1.

Висота рослин вівса досить мінлива в залежності від умов вирощування. Спадкування даної ознаки носить полігенний характер, допускає велике число модифікаторів. При схрещуванні сортів, що розрізняються по висоті, можливі позитивні і негативні трансгресії. Виявлено кілька головних генів, які мають досить дискретний вплив на довжину соломини і волоті, що дозволяє вести селекцію на визначену висоту рослин.

(JPc3, JPc4), Clinton (JPc10), Gopher (JPc13, JPc14)

Модуль 2. Генетика бобових культур

Змістовий модуль 2. Генетика бобових культур

Тема 7. Генетика гороху

Видовий склад і каріологія роду *Pisum* L. Генетичний потенціал мінливості. Екологічне різноманіття. Мутагенез. Генетика морфо фізіологічних ознак. Плейотропія. Системні дослідження генетичних систем продуктивності і гомеостазу. Список генів. Адаптивність. Напрями і методи селекції.

Видовий склад і каріологія підродини *Glicine soja*. Філогенетичні зв'язки і еволюція геномів. Внутрішньовидова та віддалена гібридизація. Генетика ознак сої. Успадкування морфологічних, біологічних і біохімічних ознак. Стійкість до хвороб. Напрями і методи селекції.

Тема 8. Генетика сої

Всі форми і підвидів *sp. Glycine soja* диплоїдні ($2n = 40$). Однак для роду *Glycine* основним числом хромосом можливо вважати 10, оскільки у *sp. G. javanica* (соя яванська) subgen. *Glycine* $2n = 20$.

Через велику чисельність хромосом і її малий розмір каріотип сої вивчений недостатньо, ідиограма цієї культури не складена. При схрещуванні дикої сої з культурною домінує розтріскування бобів, а при гібридизації двох культурних сортів може домінувати стійкість до розтріскування.

Визначена генетика стійкості рослин до низки хвороб. Так, резистентність до бактеріального опіку контролюється домінантним геном **Rpg1**, до бактеріальної пухирчатості – рецесивним геном **rxp**, до кільцевої плямистості листків – домінантним геном **RpS**, стійкість до вірусу мозаїки сої обумовлена одним або двома генами.

Тема 9. Генетика нуту

Основне завдання селекційних програм з нутом – збільшення урожайності насіння з одиниці площі. Аналіз досягнень селекціонерів на більшості сільсько-господарських культур показав, що додержання певної моделі поліпшує селекційну роботу, призводить до прискореного отримання нових сортів. В якості основного компонента при розробці моделі сорту зазвичай залучається кореляційний аналіз. У більшості випадків взаємозв'язок господарсько-цінних ознак для кожного генотипу є особливим. На базі повної інформації про кореляційні взаємозв'язки, які характерні для рослин нуту в конкретних ґрунтово-кліматичних умовах, можна створити оптимальний для даної зони тип рослин, уникнути непотрібних затрат при проведенні відборів. В селекційно-генетичному інституті було вивчено 555 колекційних сортозразків, які висівали за схемою колекційного розсадника однорядковими ділянками довжиною 2 метри із міжряддям 45 см без повторень. Норма висіву 18 схожих насінин на погонний метр, що відповідає густоті 400 тис/га. Через кожні 20 номерів розміщували стандарт – широкорозповсюджений сорт Розанна. Тривалість вегетаційного періоду. Вегетаційний період колекційних сортозразків нуту триває від 60 до 140 діб. В цілому він позитивно корелює з продуктивністю ($r=0,05-0,28$), тому логічно було б створювати сорти з більш тривалим періодом вегетації. Але, достовірної кореляції продуктивності з тривалістю вегетаційного періоду немає, що засвідчує на можливість створення високопродуктивних сортів нуту різних груп стиглості. Вирощування таких сортів у одному господарстві створює можливість отримувати більш надійний урожай за роками вирощування.

Модуль 3. Генетика технічних культур

Змістовий модуль 3. Генетика технічних культур

Тема 10. Генетика соняшника

Класифікація, походження, каріотип *Helianthus L.* Напрями і методи

селекції. Внутрішньовидова та віддалена гібридизація. Методи створення батьківських самозапилених ліній. Загальна і специфічна комбінаційна здатність. Ефекти гетерозису по різних господарсько-корисних ознаках. ЦЧС у соняшника. Генетика основних господарсько-цінних ознак.

Тема 11. Генетика буряка

Видовий склад і каріологія роду *Beta* L. Напрями і методи селекції. Роздільно плідний цукровий буряк. Поліплоїдія. Гетерозисна селекція на основі ЦЧС. Генетика основних господарсько-цінних ознак цукрового буряка. Успадкування морфологічних і біохімічних ознак. Фізіологічні ознаки. Однонасінність плоду. Самостерильність і 8амо фертильність. Цитоплазматична чоловіча стерильність. Стійкість до патогенів.

Тема 12. Генетика ріпаку

Систематика та походження ріпаку (*Brassica napus* L.). Напрями і методи селекції *Brassica napus* L. Створення гетерозисних гібридів з використанням ЦЧС. Генетика. Успадкування вмісту ерукової кислоти. Успадкування глікозинолатів. Успадкування стійкості до ураження хворобами.

1. Структура навчальної дисципліни год.

Назви модулів, змістових модулів і тем лекцій	Кількість годин			
	усього	у тому числі		
		лекції	лабор	самоств
1	2	3	5	7
Модуль 1. Генетика зернових культур				
Змістовий модуль 1. Генетика зернових культур				
Тема 1. Вступ. Задачі спеціальної генетики. Генетика пшениці	8	2	2	4
Тема 2. Генетика жита	8	2	2	4
Тема 3. Генетика ячменю	8	2	2	4
Тема 4. Генетика кукурудзи	8	2	2	4
Тема 5. Генетика тритикале	8	2	2	4
Тема 6. Генетика вівса	8	2	2	4
Разом за модулем 1	48	12	12	24
Модуль 2. Генетика бобових культур				
Змістовий модуль 2. Генетика бобових культур				
Тема 7. Генетика гороху	6	2	2	2
Тема.8. Генетика сої	8	2	2	4
Тема 9. Генетика нуту	6	2	-	4
Разом за модулем 2	20	6	4	10
Змістовий модуль 3 Генетика технічних культур				
Тема 10. Генетика соняшника	8	2	2	4
Тема 11. Генетика буряку	6	2	-	4
Тема 12. Генетика ріпаку	8	2	2	4
Разом за змістовним модулем 3	22	6	4	12
Усього годин	90	24	20	46

2. Теми лекційних занять (денна форма)

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
1	Вступ. Задачі спеціальної генетики. Генетика пшениці.	2
2	Генетика жита	2
3	Генетика ячменю і вівса	2
4	Генетика кукурудзи	2
5	Генетика тритикале	2
6	Генетика вівса	2
7	Генетика гороху	2
8	Генетика сої	2
9	Генетика нуту	2
10	Генетика соняшника.	2
11	Генетика буряку.	2
12	Генетика ріпаку.	2
	Всього годин	24

3. Теми лабораторних занять (денна форма)

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
1	Видовий склад і каріологія роду пшениць. Особливості селекції культури. Генетика пшениці.	2
2	Генетичні напрями жита. Генетика культури. Методи створення сортів.	2
3	Напрями та методи генетики ячменю. Генетика ячменю. Особливості селекції вівса. Генетика вівса.	2
4	Класифікація та каріотип кукурудзи. Генетика кукурудзи.	2
5	Напрями генетики соняшника. Генетика соняшника.	2
6	Напрями і методи генетики цукрового буряка. Генетика ознак цукрового буряка.	2
7	Біологічні особливості, класифікація та походження ріпаку. Напрями селекції. Генетика ріпаку.	2
8	Напрями та методи генетики гороху. Генетика гороху.	2
9	Особливості генетики сої.	2
10	Напрями та методи селекції сої	2
	Всього годин	20

4. Самостійна робота (денна форма)

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
		Денна форма навчання
1	Гени стійкості до хвороб і шкідників у пшениці озимої.	2
2	Гени біохімічних ознак пшениці озимої.	2
3	Автостерильність та автофертильність жита озимого.	2
4	Генетика ярих і озимих тритикале.	2
5	Генна і цитоплазматична чоловіча стерильність у ячменю.	2
6	Генетика вівса. Стійкість до патогенів.	2
7	Генна і цитоплазматична чоловіча стерильність у кукурудзи	2
8	Гени структури і біохімічного складу ендосперма у кукурудзи.	2
9	Генетика основних господарсько-цінних ознак гороху.	2
10	Генетика основних господарсько-цінних ознак сої.	2
11	Генетика морфологічних ознак соняшника.	2
12	Генетика успадкування якісних ознак ріпаку.	2
13	ЦЧС у буряка цукрового	2
14	Методи отримання генетично модифікованих рослин сої.	2
15	Генетика основних господарсько-цінних ознак буряків цукрових	2
16	Диплоїдна пшениця.	2
17	Походження і доместикація жита	2
18	Задачі спеціальної генетики	2
19	Значення спеціальної генетики для стабілізації виробництва сільськогосподарської продукції.	2
20	Історія, сучасний стан і перспективи подальшого впровадження світових і українських досягнень спеціальної генетики в селекційну практику, насінництво, розсадництво й товарне виробництво.	2
21	Геномний склад роду <i>Triticum</i> L Генетика пшениці.	2
22	Характеристика видів пшениці	2
23	Гени морфологічних і фізіологічних ознак пшениці	2
	Всього годин	46

5. Методи навчання

Вивчення дисципліни здійснюється шляхом проведення лекційних занять, під час проведення практичних занять, шляхом самостійного опрацювання матеріалу, виконання індивідуального завдання та використання наочних матеріалів.

6. Методи контролю

Визначення рівня засвоєння матеріалу відбувається по кожній темі шляхом поточно-модульного контролю у вигляді тестування та усного опитування.

7. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота (залік)						Сума
Модуль 1		Модуль 2			Самостійна робота	
25		55			20	
ЗМ 1	МК 1	ЗМ2	ЗМ 3	МК2	100	
10	15	30	10	15		

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Методичне забезпечення

1. Крижанівський В.Г. Генетика зернових культур. Теоретичні основи для проведення лабораторних занять з дисципліни «Спеціальна генетика сільськогосподарських культур» для студентів спеціальності 201 «Агрономія» спеціалізацій «Селекція і генетика сільськогосподарських культур» та «Насінництво і насіннезнавство» вищих аграрних закладів освіти IV рівня акредитації. – Умань: УНУС, 2018. – 24 с.
2. Крижанівський В.Г., Новак Ж.М. Методичні рекомендації для індивідуальної роботи студентів з дисципліни «Спеціальна генетика сільськогосподарських культур» для студентів денної форми навчання за спеціальністю 201 «Агрономія» вищих аграрних закладів освіти IV рівня акредитації. – Умань: УНУС, 2018. – 10 с.
3. Крижанівський В.Г., Новак Ж.М. Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів з дисципліни «Спеціальна генетика сільськогосподарських культур» для студентів денної форми навчання за спеціальністю 201 «Агрономія» вищих аграрних закладів освіти IV рівня акредитації. – Умань: УНУС, 2018. – 12 с.

Рекомендована література

Базова

1. Чекалін М.М. Селекція та генетика окремих культур: навчальний посібник. / М.М Чекалін, В.М. Тищенко, М.Є. Баташова – Полтава: ФОП Говоров С.В., 2008. – 368 с.
2. Спеціальна селекція польових культур: Навчальний посібник / В.Д. Бугайов, С.П. Васильківський, В.А. Власенко та ін., за ред.. М.Я. Молоцького. – Біла Церква, 2010. – 368 с.
3. Молоцький М. Я. Селекція і насінництво сільськогосподарських рослин / [Молоцький М. Я., Васильківський С. П., Князюк В.І., Власенко В. А.] – Київ, 2006. – 463 с.

Допоміжна

1. Генетика сільськогосподарських рослин / М.М. Макрушин, О.О. Созінов, Є. М. Макрушина, І.О. Созінов; За ред.. М.М. Макрушина. – К.: Урожай, 1996. – 320 с.

2. Генетика і селекція в Україні на межі тисячоліть // Т. 2, 3. – К: Логос, 2001. – 1120 с.
3. Сорочинський Б.В. Генетично модифіковані рослини / Б.В. Сорочинський, О.О. Данильченко, Г.В. Кріпка / К., 2005. – 203 с.
4. Чекалин Н.М. Генетические основы селекции зернобобовых культур на устойчивость к патогенам / Н.М. Чекалин. – Полтава.: Вид-во «Інтерграфіка», 2003. – 186 с.